

Recenzie

Adriana Neacșu, *Metafizică și etică*, Ed. Paideia, București, 2024, 302 p., ISBN 978-606-748-885-2.

Volumul Adrianei Neacșu, *Metafizică și etică*, reprezintă o lucrare de referință în care autoarea reușește să construiască, într-un mod admirabil, o punte între reflecția filosofică originară din Grecia Antică și cea a contemporaneității, din perspectiva celor două direcții fundamentale, mai sus menționate, ale filosofiei. Departate de a fi două domenii incompatibile, metafizica și etica sunt prezentate aici drept structuri complementare, a căror interdependență este esențială pentru înțelegerea naturii umane.

Autoarea insistă asupra raportului structural dintre metafizică – care reprezintă sfera de exercițiu al spiritului orientat către fundamentele realului – și etică – ce analizează principiile, valorile și normele care reglementează comportamentul nostru moral –, subliniind faptul că aceasta din urmă este configurată, de regulă, în strânsă legătură cu modul în care metafizica își construiește discursul despre natura lucrurilor în general și natura umană în particular.

Pentru a demonstra această legătură, autoarea parcurge, în mod selectiv, întreaga istorie a filosofiei, abordând teme și lucrări importante ale următorilor filosofi: Platon, Aristotel, Plotin, Pierre Abélard, Nicolaus Cusanus, d'Holbach, Immanuel Kant și Richard Rorty.

Strategia autoarei este aceea ca de fiecare dată când tratează probleme de anvergură metafizică („Ființa ca ființă și divinul în *Metafizica* lui Aristotel”, „Dialectica Principiului în filosofia lui Plotin”, „Despre *maxim* în *De docta ignorantia*”) să arate și consecințele lor etice, iar atunci când se ocupă de chestiuni de natură etică („Viciu, păcat și vină în *Etica* lui Abélard”, „Morala ca știință universală a omului în opera lui d'Holbach”, „Binele și răul în criticismul kantian”, „Teoria virtuții la Kant. Între etica virtuții și etica acțiunii corecte”, „Richard Rorty – despre progresul moral”), să evidențieze viziunea metafizică din perspectiva căreia se legitimează acestea. În ceea ce privește capitolul „Metafizică și filosofie socială la Platon în viziunea lui Karl Popper”, acesta nu se limitează la sfera eticii individuale, ci își extinde argumentația și în direcția eticii colective.

În economia lucrării, chiar dacă nu este inclus în titlul niciunui dintre capitole, conceptul de libertate ocupă un loc special, fiind abordat din diverse perspective oferite de către filosofi deja enumerați. De aceea, în

prezentarea de față mă voi concentra asupra acestuia, etalând modul în care autoarea îi punctează semnificația în cadrul concepției filosofice a lui Pierre Abélard. De altfel, analiza inspirată de modelul conceptual al eticii abélardiene este de un real interes. Aici se remarcă, poate cel mai bine, diferența și, totodată, legătura dintre abstract și concret, dintre planul metafizic și planul etic.

Așadar, din punctul de vedere al lui Abélard, conceptul de libertate nu reprezintă un simplu drept juridic al persoanei, reglementat de legi exterioare, ci un atribut intrinsec al spiritului, definitoriu pentru acesta. Cu alte cuvinte, un astfel de atribut transcende corporalitatea, o depășește, fără, însă, a o nega, situându-se la nivelul cel mai profund al naturii umane. Observăm, în acest sens, că libertatea nu este influențată sau limitată de circumstanțe ce aparțin mundaneității, ci, dimpotrivă, de factori precum viciul și slăbiciunea caracterului.

Pe urmele lui Abélard, autoarea subliniază faptul că omul este liber, așadar, nu datorită poziției sale sociale, sau din lipsa coerciției de ordin fizic, ci în virtutea capacității sale intrinseci de a se orienta, în mod natural, către bine. Viceversa, avem de-a face cu absența libertății atunci când omul eșuează în a se folosi de acest atribut. Reprezentativă în acest sens este utilizarea următorului citat din *Etica* lui Pierre Abélard, în care se afirmă: „Chiar dacă poruncesc corpului, aceasta, atât timp cât spiritul este liber, nimic din adevărata libertate nu este în primejdie și nici nu ne îndreptăm către o sclavie rău prevestitoare. Rușinos nu este să-i servești omului, ci viciului; nu sclavia trupească, ci supunerea la viciu desfigurează sufletul.” (p. 95).

Continuându-și discursul despre libertate, ale cărei grad și capacitate de manifestare am văzut că depind de forța sau slăbiciunea interne ale omului, autoarea scoate în evidență finețea observației lui Abélard, care distinge între intenție și factualitate, și, implicit, între viciu – care este doar o înclinație către rău, sau o intenție de a-l comite, în stadiul său brut, care poate, sau nu, să biruiască spiritul, fiind, totodată, premergător păcatului – și păcat – acesta din urmă fiind ceva mult mai grav decât viciul, și o dovadă concretă a pierderii libertății. În acest sens, autoarea, citându-l din nou pe Abélard, vizează concomitent planul ontologic și cel etic: „Așadar, viciul este cel prin care suntem făcuți să tindem spre a păcătui, adică suntem înclinați să consimțim la ceea ce nu ni se potrivește. (...) Această consimțire o numim la propriu *păcat*, adică vina sufletului prin care acesta se face

demn de învinovățire, sau este socotit răspunzător în fața lui Dumnezeu.” (p. 96)

Observăm, deci, că libertatea, în contextul eticii abélardiene, nu se reduce la planul material și nu este îngrădită de normele sociale, iar încălcarea libertății este supusă, în primul rând, unei sancțiuni morale care izvorăște chiar din conștiința individului – aceasta luându-l drept reper imuabil și judecător absolut pe Dumnezeu, creatorul deopotrivă al omului și al lumii (așadar, temeiul metafizic al întregii existențe), a cărui voință se manifestă în toate principiile și valorile etice care guvernează viața umană.

Ultima frază a citatului de mai sus funcționează, astfel, nu doar ca un avertisment etic, ci și ca un îndemn la introspecție. Omul care privește în interiorul sufletului său, înainte de a se lăsa atras de lumea sensibilă și iluzorie, asemenea celei descrise de Platon, nu își poate pierde cu adevărat libertatea. Iar libertatea și-o păstrează omul care, înainte de a se gândi la ceea ce pierde pentru sine, reflectează asupra celor pe care le-ar putea pierde înaintea lui Dumnezeu. Căci pierderea libertății sale – care, așa cum reiese din analiza concepției etice abélardiene, îi este intrinsecă – reface, în plan simbolic, imaginea căderii primilor oameni.

În lumina analizei realizată de Adriana Neacșu, ne dăm seama că libertatea nu este atât un act de alegere între bine și rău, privit din punct de vedere axiologic, așa cum o înțelegeau tradițiile voluntariste ale modernității târzii (Schopenhauer, Nietzsche), cât, mai degrabă, un atribut ontologic, înnăscut, al spiritului, ceea ce reprezintă o viziune apropiată de perspectiva carteziană. Spiritul este liber prin natura sa, iar etica nu face altceva decât să asigure conservarea acestui mod originar de a fi. Astfel, libertatea, pe lângă faptul că este înnăscută, și nu dobândită, se păstrează prin evitarea viciilor.

Observăm până aici o triplă punte între viziunile unor autori fundamentali – Platon, Descartes și Abélard. Raportându-ne la doctrina platoniciană despre omul aflat în lanțuri, care simbolizează absența libertății prin limitarea corporală a acestuia, pe când, în realitate, cel care este înlănțuit este spiritul său, constatăm că Abélard reia această temă, însă îi diminuează simbolismul. Astfel, dacă în mitul platonician al peșterii, umbrele au un rol paliativ, menit să mențină iluzia unei lumi cunoscute, Abélard își eliberează viziunea de excesul alegoric și pune accentul pe dimensiunea morală a libertății, înțeleasă ca atribut imanent al spiritului.

Totodată, autoarea subliniază că, pentru Abélard, deși fapta este cea care atrage în mod obișnuit judecata morală și sentința din partea

colectivității (căci numai Dumnezeu știe ce este în inimile oamenilor, pe când semenii lor, cel mai adesea, nu), căderea efectivă în păcat este provocată de intenția omului, ea fiind și aceea care determină, în profunzime, valoarea morală a acțiunii. În plus, atunci când intenția este rea, ceea ce înseamnă că omul a consimțit la rău, indiferent dacă el își pune sau nu intenția în aplicare, păcatul s-a realizat deja, fiind la fel de grav ca și când acesta ar fi acționat efectiv. Este, evident, vorba, din partea lui Abélard, de un îndemn la responsabilitate și autoexigență nu doar în cazul săvârșirii faptelor, ci și în acela al proiectării gândurilor și al menținerii lor în minte, căci insistența asupra unui gând rău înseamnă „desfătarea” cu acesta, deci consimțirea la rău.

Oricum, o intenție rea nu poate produce decât acte rele, întrucât finalitatea ei este peremptoriu viciată încă de la sursă, având o natură intrinsec maladivă, de vreme ce păcatul a fost deja comis. În schimb, se poate întâmpla ca o intenție bună să conducă, din cauze independente de ea, la rezultate neintenționate, sau chiar imorale; cu toate acestea, nu putem vorbi de păcat, fiindcă orientarea omului a rămas una pozitivă, îndreptată spre bine, iar el nu a consimțit la rău. Observăm, deci, distincția majoră făcută de Abélard între o intenție bună, care ajunge accidental la un act imoral, și intenția rea, care produce același tip de act, cu diferența că doar acesta din urmă poartă în sine amprenta păcatului.

Sintetizând poziția lui Abélard, autoarea afirmă că „Dumnezeu care vizează puritatea (*puritas*) și mântuirea (*salvatio*) spiritului nu ține cont de actele omului, ci de intențiile în virtutea cărora ele sunt săvârșite.” (p. 108) Aici nu putem să nu remarcăm o apropiere de următoarea idee socratică fundamentală: greșeala comisă din ignoranță nu poate fi judecată cu aceeași măsură cu cea care s-ar cuveni să fie judecată abaterea săvârșită în deplină conștiință de cauză.

Complexă din punctul de vedere al abordărilor tematice, pe care invităm cititorul să le descopere printr-o lectură proprie, lucrarea *Metafizică și etică* se remarcă prin profunzimea analizei filosofice și acuratețea conceptuală, cu ajutorul cărora evidențiază relația dintre metafizică și etică, reușind, în același timp, să construiască o punte între lumi, ancorând tradiția filosofică clasică în preocupările morale ale contemporaneității. În particular, prin analiza conceptului de libertate, în calitate de atribut immanent spiritului, dar și a altor valori etice, precum acelea de bine, rău,

virtute, corectitudine, demnitate, autoarea oferă cititorului o înțelegere amplă a naturii umane și a responsabilității noastre individuale și sociale.

Meritul autoarei, pe care nu putem să nu-l menționăm, constă în capacitatea de a șlefui concepte dintre cele mai complexe și abstracte, greu de înțeles, în mod obișnuit, de către cititorul neinițiat, și de a le transforma în reflecții accesibile, păstrând, în același timp, un stil academic riguros. Limbajul precis, concret, nu foarte bogat în simboluri, dar nici total lipsit de amprenta acestora, atenția deosebită la distincții subtile, dar esențiale, îi oferă lucrării o coerență internă și o eleganță intelectuală remarcabilă.

Lucrarea Adrianei Neacșu, *Metafizică și etică*, se remarcă drept una de referință în contextul cercetării filosofice actuale, aducând o contribuție importantă în ceea ce privește înțelegerea raporturilor dintre două direcții esențiale ale filosofiei, demonstrând, totodată, modul în care tradiția filosofică poate fi reinterpretată și aplicată pentru analiza unor probleme contemporane supuse rigorilor morale.

Cartea este, așadar, un valoros instrument nu doar pentru publicul cititor inițiat, ci și un deosebit îndrumar pentru toți cei care doresc să își aprofundeze propria dimensiune morală și spirituală.

Andreea-Bianca PIȚURCĂ,
University of Bucharest, Romania